VALIJA RUŅČE

CEĻĀ NO PALPĀTORA UN AUSKULTĀTORA UZ TELEĀRSTU PIRMAIS POSMS CĪŅĀ PRET SLIMĪBĀM: SENIE LAIKI

Kārlis Ēriks Arons. Medicīnas vēsture: Senie laiki. – Rīga: Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 1993. – 80 lpp.

Šī jau no ārpusē simpātiskā grāmata, iespiesta uz laba papīra, rotāta ar daudziem krāsu un melnbaltiem attēliem (viens attēls runā skaļāk nekā tūkstoš vārdu!), sasniegusi lasītāju īstajā laikā, kad reizēm liekas, ka atjaunotās Latvijas valsts oficiālie vadītāji būtu īpaši jāpārlicina, cik absolūti nepieciešams ir medicīnu darbs, par tautas pastāvēšanu domājot. Atskats medicīnas vēsturē to apliecina un uzsver, gan pakāvējoties pie dažādu, it sevišķi infekcijas, slimību ietekmes uz cilvēku sadzīvi, gan izskaidrojot ārsta darba lielo nozīmi tautas veselības uzturēšanā.

Dr. Kārlis Ēriks Arons (grāmatas vācā nepareizi iespiests Ārons), Paula Stradiņa vārdā nodēvētā Medicīnas vēstures muzeja direktors, veicis atzīstamu darbu, sniedzams īsu, koncentrētu pārskatu par medicīnas veidošanos no mākslas par zinātni. Varbūt vispareizāk būtu teikt, ka arī tagadnē tā ir reizē māksla, reizē zinātne, jo ne vienmēr viss ārsta darbs ir tikai zinātnisks.

Izddevums skar procesus kultūrās no Mezopotārijas, Indijas, Ķīnas līdz Grieķijai un Romai laikmetā, ko mēdz dēvēt par Senajiem laikiem, t.i., apm. no 5000. gada priekš Kristus Mezopotārijā līdz aptuveni Vidus laiku sākumam Eiropā, ko tradicionāli ievada Rietumu Romas valsts bojā eja 476.gadā.

Daļa vēsturnieku gan attiecina Vidus laiku sākšanos uz agrāku laiku – uz Konstantīna I Lielā valdīšanas gadiem (ap 325.g.) vai uz Lielo tautu staigāšanu (ap 375.g.), citi uz krietni vēlāku gadsimtu, uz Kārļa Lielā laiku (ap 800.g.).

Arona grāmatas vēstures dati, kas sniegti īsu tabulu veidā katras nodaļas ievadā, beidzas ar laiku no 284. līdz 476.g., bet uz medicīnu attiecināmās ziņas ar Galēnu (dzim. 129.g., miris apm. 200.g.), līdzās Hipokratam otru ievērojamāko antikās pasaules ārstu, kura raksti ietekmēja Rietumeiropas medicīnas skolas gadsimtiem ilgi.

SENĀK UN VĒLĀRVIEN

Kad iepazīts viss grāmatā savāktais ziņu daudzums, rodas vairāki vispārēji atzinumi, kā veidojušies medicīnas uzskati par slimībām – par to etioloģiju, diagnosticēšanu, terapiju, par ietekmi uz cilvēku sadzīvi. Daži faktori slimību un to ārstēšanas jomā, izrādās, ir jau ļoti seni, universāli un izturējuši laika pārbaudi, jo nonākuši principā nemainīti līdz pat mūsdienām. Tieši šīs atziņas, kas tikpat derīgas bija agrāk, kā ir tagad, intriģē visvairāk.

Pašā senākajā posmā medicīna jeb ārstniecības māksla bija priesteru rokās. Dziedināšana notika tempļos. Sakarā ar to arī liels uzsvars slimību procesa izskaidrošanā un ārstēšanā likts uz tikumīga dzīves veida nozīmi: slimība ir dievu sods par nemorālu dzīvošanu, slimības var radīt kādi jauni dēmoni, kas padzenami ar dievu pielūgšanu un dažādām burvestībām. (Vēl Jaunajā Derībā lasāms, ka Kristus padzen no slimnieka Jaunos garus!) Ja arī tagadnē slimību etioloģijā vairs nemeklējam Jaunu garu iedarbību, tad prasība pēc tikumīga dzīves veida, lai izvairītos no saslimšanas, ir spēkā arī tagad, ir īpaši ievērojot, piem., AIDS (labs vārds latviski ir šur tur pamanītais «mērlis») izplatīšanās ceļus.

Tomēr Senajos laikos eksistē arī visai racionāli uzskati, ir sevišķi attiecībā uz slimību ārstēšanu un profilaksi. Visās kultūrās uzsvērta diētas nozīme terapijā. Lietoti dažādi, g.k. augu pasaulē iegūti, medikamenti, kuŗu saraksts atrodams ne viens vien vēl tagadnes farmakopejās sastopams līdzeklis. Šeit oficiālā medicīna arī saskarās ar tautas medicīnu, kas kopš mūžseniem laikiem pazinusi dažādu augu iedarbību uz organismu.

Runājot par augu valsts drogām, atzīmējams, ka senajiem grieķiem bijušas pazīstamas hallucinogenas vielas. Tādas zinājuši arī Amerikas indiāņi. Dažs visai izglītots baltais cilvēks ASV, piem., Kastaneda, kuŗa raksti tagad pieejami arī Latvijā, kritis par upuri šo hallucinogeno vielu kultam, pieņemdam par reālītāti un apziņas padziļinājumu tās mirāžas, ko sniedz šīs bīstamās vielas.

Ķīnā liels uzsvars likts ne vien uz slimību ārstēšanu, bet vēl jo vairāk uz to profilaksi.

Senie ārsti labi aptvēruši higiēnas lielo nozīmi. Tāpat nav stingri šķirotas konservatīvā un ķirurģiskā ārstēšana, resp., arī pēdējā bijusi ārstu rokās (atšķirībā no vēlākiem laikiem). Indijas medicīnā, piem., atzīts, ka *«tikai medicīnas un ķirurģijas vienība veido pilnvērtīgu ārstu»*.

Kādā turpmākā Dr.Arona darbā, cerams, lasīsim par to, kad un kā uz laiku radās higiēnas un tās radu bērns, sanitāro apstākļu, pagrimums Rietumeiropas kultūrās. Par Franciju, piem., zināms, ka tur tai gada dienā, kad karalis gājis vannā, tauta visās baznīcās aizlūgusi Dievu par viņa labklājību. Tāpat ir jautājums, kad un kāpēc ķirurgi zaudēja prestižu, operēšanai nonākot «balbieŗu» rokās.

Jau visai agri ārsti lietojuši, ja runātu tagadnes valodā, psihoterapeutiskus paņēmienus. Grieķu ārsti, piem., kā lasām Dr. Arona darbā, ieteikuši pacientam klausīties dzeju, dziesmas, apmeklēt teātri.

Grieķijā un Romā medicīna arvien vairāk atsvabinājās no reliģijas ietekmes un sabiedrojās ar filosofiju. Dr. Arons atzīmējis, ka Aristotelis vispirms «studējis» medicīnu. Arvien vairāk izceļas medicīnas zinātniskais aspekts. Pamazām vien pieaug zināšanas par cilvēka anatomiju, fizioloģiju, precīzākas kļūst slimību diagnosticēšanas metodes, lietojot slimnieka izmeklēšanā auskultāciju, palpāciju un inspekciju, šos laba ārsta trīs pamata «darba rīkus», kas tikai pašā pēdējā laikā sāk nonākt otrā plānā, ārstiem arvien vairāk pašaujoties uz dažādu aparātūru sniegtajām ainām. Jaunākais šai ziņā laikam ir t.s. teleārsts, kad ārstu no pacienta var šķirt lieli attālumi un ārsts ziņas no un par pacientiem iegūst ar TV kameras palīdzību, pacienta galā asistējot paligpersonālam.

HIPOKRATS UN MĒS

Vērtējot sniegtos materiālus kontekstā ar tagadnes notikumiem, īsi apstāsimies pie Hipokrata zvēresta teksta un pie infekciju slimību problēmas.

Lieku reizi pārļasot labi pazīstamo Hipokrata zvēresta tekstu, kas noteik ārsta tikumisko izturēšanos, duras acīs tie formulējumi jeb postulāti, gar kuriem, vismaz, piem., ASV, pašreiz notiek intensīvi strīdi – mazāk ārstu aprindās, bet vairāk dažādās sabiedrības grupās un politiskajā dzīvē. Dažas šīs problēmas var kļūt aktuālas arī Latvijā, kas pašreiz vēl dzīvo ar padomju laika noteikumiem, piem., abortu jautājumā. Zvērestā minēts: *«Es nedošu nāves zāles nevienam, kas man tās prasīs, nedošu arī padomus vai ieteikumus šai virzienā; tāpat es nedošu sievietei pesāru augļa nodzišanai.»*

Pirmais punkts par nāves zālēm skar t.s. eutanāzijas jautājumu: vai ārsts drīkst jebkādā gadījumā izdzēst pacienta dzīvību. Liekas, pilnīgi neapstrīdams būtu Hipokrata prasījums, ka ārsta pienākums ir sargāt dzīvību. Taču Hipokrata laikā nepazīna tagadnes tehniskās iespējas ar dažādām aparātūrām uzturēt organisma pamata funkcijas, kā elpošanu un sirdsdarbību *ad infinitum* citādi vairs nefunkcionējošā cilvēka ķermenī. Laika gaitā šai dzīvības uzturēšanas problēmā ir iesaistījušies arī reliģiski postulāti: dzīvību piešķir Dievs, un vienīgi Dievam tiesības to atņemt.

Ir tautas pasaka par Nāves krustdēlu, kas piekrāpj Nāvi, apgriezdamus slimnieka gultu otrādi. Brižiem liekas, ka arī modernās bazisko ķermeņa funkciju uzturētājas aparātūras ir tāda gultas apgriešana otrādi jeb iejaukšanās Dieva nolikumā par nāvi, neļaujot slimniekam izdzist, kad viņa laiks pienācis.

Dzīvības iznīcināšanas vai uzturēšanas jautājums iesaistīts arī abortu gadījumā. To, diemžēl, piem., ASV, neiztirzā ārsti no medicīnisko

indikāciju vai kontraindikāciju viedokļa, bet visus «par» un «pret» cenšas izšķirt politiķi un baznīcas vadītāji. Nemaz nenoliedzot, ka daļā gadījumu abortu problēmā varētu būt iesaistīti ētiskas dabas jautājumi, atstājot visu gadījumu izšķiršanu baznīcas rokās, varētu teikt, ka esam nonākuši, kur bijām senatnē: medicīniskas problēmas izšķir priesteri.

Modernās tehnikas radītās iespējas – šoreiz datoru uzvaras gājiens informācijas uzglabāšanā un izsniegšanā anulē to Hipokrata zvēresta daļu, kur runa par noslēpumu glabāšanu ārsta un pacienta attiecībās.

Vēl arvien būtu jāievēro Hipokrata zvērestā pieprasītā cieņa pret ārsta skolotājiem, kas «godināmi tikpat kā paša ģimenes locekļi». Laikmetā, kurā dzīvojam, arvien vairāk sabrūk cieņas attiecības cilvēkam pret cilvēku. Tāpēc šis nolikums būtu arvien par jaunu atkārtojams. Latvijas Medicīnas vēstures mūzejs pašreiz savu iespēju robežās ir aktīvi darbojies, lai celtu godā izcilu ārstu, tagadējo paaudžu skolotāju, nopelnus un piemiņu. Jau pašā tā nosaukumā ir godināts viens no viņiem – prof. *Dr.med.* Pauls Stradiņš, izcilākais medicīnas vēsturnieks Latvijas neatkarības laikā 20-jos un 30-jos gados.

Par sava veida modernizētu un isinātu Hipokrata zvēresta tekstu, neatkāpjoties no tā sākotnējiem principiem, bet atstājot ārstam sirdsapziņas diktētu rīcības brīvību, varētu uzskatīt LU Medicīnas fakultātes izdotā diploma tekstu, piešķirot beidzējiem ārsta gradu: *«Šis diploms uzliek viņa īpašniekam /-nieci pienākumu, sekojot medicīnas zinātnes ieguvumiem, pēc labākās apziņas kalpot sirgstošam cilvēkam.»*

NEIZNĪCINĀMIE MIKROBI

Kādu brīdi mūsu gadsimtā sāka likties, ka medicīnas un farmācijas zinātnes progress būs atradis iespēju iznīcināt infekcijas slimības, kas agrākos laikos dažu labu reizi bija vairāk virzījušas vēstures gaitu nekā kari un politika. Bija tagad, ja neievēro Pirmā pasaules kara beigu posma influencas pandēmiju, nozudušas visas agrākos gadsimtos tik plašās un postīgās mēra, baku, choleras u.c. epidēmijas. Rigorozā baku potēšana bija pēc Otrā pasaules kara panākusi to, ka baku vīruss «dzīvo» vairs tikai laboratoriju skapjos. Jauna antibiotisko līdzekļu ēra, likās, pilnīgi iznīcinās tik postīgo tuberkulozi.

Taču pēdējo gadu pieredze arvien krasāk rāda, ka cilvēka cīņa ar dažādu sīkbūtnu izraisītām, t.i., infekcijas, slimībām nebūt nav beigusies. Pazīstami bacīli attīsta rezistenci pret antibiotiskajiem līdzekļiem. Trūcīgu higiēnisko un sanitāro apstākļu dēļ plašos zemes lodes apgabalos spēj uzliesmot vecas, pazīstamas infekcijas, piem., cholera. Burtiski no džungļiem nāk ārā līdz šim nepazīstami, ļoti virulenti slimību dīgļi. Sakarā ar to, ka modernā satiksme pārvērtusi pasauli par «globālu ciemu», tas viss var īsā laikā kļūt bīstams ikvienai sabiedrībai. Nemaz šeit neiztirzāšu dažā labā valsti uzkrātās bacīļu kultūras ev. «baktēriju kaļam».

Tāpēc svarīgs liekas jautājums par infekcijas slimībām pagātnē – kad, kur tās reģistrētas, kādu postu nodarījušas. Šis nebūt nav viegls uzdevums. Medicīnas vēsturnieka darbu apgrūtinā nepilnīgas senos rakstos atrodamās ziņas vai arī neprecīzi tulkojumi no oriģinālvalodām, kur jāpaļaujas uz kādu retu valodu pratēju tulkošanas spējām.

Dr. Arons minējis, ka Mezopotamijā lipīgās slimības (nav to tuvākas identifikācijas) pārzinājuši Pazemes dievi, ka Ķīnā bijusi gluži laba izpratne par lipīgām slimībām un to profilaksi, lietota pat baku potēšana, kas, iespējams, iecerējusi no Indijas. Grieķijā izplatīta bijusi malarija, tās mediķi pazinūši trakumsērgu. Romas ārsti diferencējuši difteriju.

Dr. Arons pieskāries arī agrākajos laikos tik postīgajai mēra sērgai, mēģinādams minēt, kad tā būtu pierādāma senrakstos. Par to vēl arvien medicīnas vēsturniekiem īstas skaidribas nav, jo dažādi autori dažādos tekstus skaidro atšķirīgi. Arons atzīmējis, ka Roma esot vairākkārt pieredzējusi mēra epidēmijas, piem., jau 400.g.pr.Kr., arī ķeizara Marka Aurēlija un tā galma ārsta Galēna laikā 2.gs. Pēdējā gadījumā Galēns it kā šī mēra dēļ uz laiku pametis Romu, kaut citādi allaž bijis drosmīgs vīrs saskarē ar slimībām.

Daži medicīnas vēsturnieki mēri «sazīmējuši» Ēģiptē un Libijā 200 g.pr. Kr. Citi uzskata, ka mēra epidēmija notēlota Vecajā Derībā I Samuēla grāmatas 5.nodaļas 6., 9. un 12. pantā, kur skartas izraēļu cīņas ar filistiešu pilsētvalstiņām Ašdodu, Gātu un Ekronu. Šīs cīņas ritēja apm. 1000 gadus pr.Kr., un līdz ar to minētajos bībeles pantos aprakstītā sērga attiecas uz daudz vecāku laiku nekā iepriekš nosauktie citi pieminējumi.

Pie šiem Samuēla grāmatas tekstiem īpaši varētu apstāties vēl arī tādēļ, ka to dažādie tulkojumi modernajās Rietumeiropas valodās itin labi demonstrē iepriekš minētās vēsturnieka darba grūtības, ko var radīt tekstu nepilnības. Man bija pieejami trīs tulkojumi: 1.) angļiski runājošajā pasaulē lietotā Džēmsa bībele, 2.) latviešu tulkojuma trešais izdevums jeb t.s. Bergmaņa bībele (1794.g.) un 3.) jaunais latviešu tulkojums, izdots 1967.gadā. Visos trīs tekstos ir atšķirības.

Angļu tekstā lasām: «*But the hand of the LORD was heavy upon them of Ashdod, and he destroyed them, and smote them with emerods**», even Ashdod and the coasts thereof.»

«*And it was so, that, after they carried it** about, the hand of the LORD was against the city with a very great destruction: and he smote the men of the city, both small and great, and they had emerods in their secret parts.*»

* Angļu vārds «*emerods*» ir vārda «hemorroids» korrupcija.

** Objekts – «it», «viņš», «tas» ir izraēļiem atņemtais Derības jeb tā Kunga jeb Dieva šķirsts, kurā glabājas Mozus Sinaja kalnā no Dieva saņemtie likumu galdiņi.

«And then men that died not were smitten with the emerods: and the cry of the city went up to heaven.»

Vecākais latviešu tulkojums: *«Bet tā Kunga roka bija grūta pār tiem Ašdoda Jaudīm un samaitāja tos un sita ar sērgām pie kaunuma Ašdodu, un viņa robežas.»*

*«Kad tie nu viņu** bija apkārt nesusi, tad nāce tā Kunga roka pār to pilsētu ar varen lielu mocīšanu, jo viņš sita tā pilsēta Jaudis ir mazus, ir lielus, un tiem bija pakaļas vātes pie paslēptiem miesas locekļiem.»*

«Un tie cilvēki, kas ne nomire, tape ar pakaļas vātēm sisti, tā ka tā pilsēta kliegšana debesīs uzkāpe.»

Jaunais latviešu tulkojums: *«Bet tā Kunga roka kļuva jo smaga pār ašdodiešiem, un Viņš tos piemeklēja ar augoņiem ir Ašdodā, ir tās robežapgabalā.»*

*«Bet kad viņi to** bija turp nogādājuši, tad tā Kunga roka izraisīja šai pilsētā ļoti lielu satraukumu un izbailes, jo Viņš sita visus tās pilsētas Jaudis, ir mazus, ir lielus, ar augoņiem tā, ka tie lauzās viņu miesās un āru.»*

«Arī tie Jaudis, kas nenomira, tika smagi šausti ar augoņiem, un no pilsētas pret debesīm cēlās žēlabas.»

Visinformatīvākais un, iespējams, vistuvākais oriģināltekstam Vecajā Derībā ir latviešu vecais teksts. Tam visai tuvs ir arī angļu tulkojums, kaut runā tikai par «hemorroidiem». Vispaviršākais un līdz ar to, vismaz no tīri medicīniskā viedokļa, mazāk noderīgais ir jaunais latviešu sniegums, jo nemin miesas daļas, kurās parādījušies augoņi. Visus trīs tekstus kopā saliekot, iegūstam ainu, kas patiešām varētu attiekties uz ne pārāk virulentu buboņu mēra epidēmiju.

Par pirmo pilnīgi neapšaubāmo un pandēmisko mēra uzbrukumu cilvēkiem mēdz uzskatīt sērgu, kas sākās, kā vēsti Bizantijas vēsturnieks Prokopijs, liekas, Lejas – Ēģiptē 540.g., līdz ar kuģiem pārcēlās uz Konstantinopoli un tālāk uz citām vietām. Sākotnēji būdams buboņu mēris, tas, aukstākam laikam iestājoties, pārvērtās plaušu mēri un novājināja iedzīvotāju masu Vidusjūras novados tā, ka iznīcināja ķeizara Justīniāna sapņus par Romas valsts varenības atjaunošanu. Tātad, izrādās, vēsturi raksta ne tikai politiķi un karavadoni, bet arī slimības, sevišķi lipīgās sērgas, kas skar plašus apgabalus un lielas ļaužu masas, un vēsturi raksta ārsti, slimību pazinēji un apkarotāji. Šo atziņu varam iegūt, iepazīstoties ar medicīnas vēsturi, un tā mums var noderēt tagad mūsu «globālajā ciemā», kur apstākļi visur nebūt nav vienādi, kāpēc arvien var uzrasties jauni apdraudējumi no slimībām.

DAŽI VALODAS RAIBUMI

Dr. Arona valoda ir skaidra, precīza, ērti saprotama nevien mediķiem, bet arī lajiem. Tāpēc par izdevumu var priecāties visi vēsturē ieinteresēti cilvēki.

Atzīstams ir paņēmieni īpašvārdiem un medicīniskiem terminiem iekavās pievienot rakstību oriģinālvalodā. Latviešu transkripcijā attiecībā uz svešvārdiem patlaban vērojams visai liels sajukums. Liekas, ka gadījumos, kur darišana ir ar mazāk pazīstamiem vārdiem, *Dr. Aronam* izdevies izvairīties no komunistu laikā veidotās pareizrakstības diktāta. Tā viņš raksta Aigīne, Alkmaions, pilnīgi korrekti šais vārdos atstājot negrozītu grieķu divskani «ai». Turpreti biežāk sastopamos vārdus būs labojuši kādi korektori, pieturēdamies pie okupācijas laika noteikumiem, rakstot, piem., Egejas jūra (tā savu nosaukumu iemantojusi no Atēnu karaļa, kam bija vārdā Aigejs; kas ir «Egeja», es nezinu), Eshils, t.i., grieķu drāmas rakstnieks Aischils. Romas ķeizars bija Hadriāns, forma «Adriāns» būs aizgūta no modernās itāliešu valodas. Ja saka «Helēnisms», tad var rasties aizdomas, ka tam kāds sakars ar Mikēnu karaļa Agamemnona sievu Helēnu. Latviešu valodā pilnīgi leģitīmi ir dubultojami līdzskaņi l, r, m, n. Tāpēc jebkuru pārpratumu novēršanai būtu lietojama forma «Hellēnisms»; tāpat arī «korrelācija» (grāmatā no šī substantīva veidots mazliet neparasts verbs «korelēt»).

Valodas ziņā vienīgais neskaidrais teikums sastopams 75.lappusē. Autors rakstījis: «Sorans pirmais precīzi šķir slimības pazīmes no simptomiem». Tā kā modernajās Eiropas valodās grieķu vārdu «symptoms» mēdz tulkot ar «pazīme», tad rodas jautājums, ko autors šeit vēlējies uzsvērt. Bez īpaša paskaidrojuma te grūti iztikt.

Tā kā no grāmatas iznākšanas recenzijas iespiešanas laikā aizgājuši jau četri gadi, tad jācerē, ka *Dr.Arons* nav jāvis spalvai rūšēt un ka drīz būs sagaidāms ļoti nepieciešamais tālāko laiku medicīnas vēstures apskats.

THE WAY FROM A PALPATOR AND AUSCULTATOR TO A TELEDOCTOR. THE FIRST STAGE IN THE BATTLE AGAINST DISEASES ANCIENT TIMES (SUMMARY)

By Valija Ruņģe

A review on K.Ē.Arons book: «History of Medicine. Ancient times», Riga, 1993, 80 pages (in Latvian). Its educational significance has been stressed.

Kalamazū, ASV
1996.g. 6.aprīlī